

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра психології і туризму

Курсова робота

на тему: «Історико-культурні пам'ятки Іспанії як туристичні ресурси»

здобувача вищої освіти групи Т 02-22
факультету туризму, бізнесу і
психології
освітньої програми
Туристичне обслуговування
спеціальності 242 Туризм
Макаренко О.Д.

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Лебедева І.М.

Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____
Національна шкала _____

Члени комісії:

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

КИЇВ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА В ТУРИЗМОЗНАВСТВІ	5
1.1. Історико-культурна спадщина як туристичний ресурс: теоретичні аспекти дослідження	5
1.2. Сутність та види культурно-пізнавального туризму	8
РОЗДІЛ 2. МІСЦЕ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК У ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ ІСПАНІЇ.....	12
2.1. Архітектурна спадщина Іспанії.....	12
2.2. Сакральні пам'ятки Іспанії.....	14
2.3. Місце музеїв в галузі туризму Іспанії.....	17
РОЗДІЛ 3. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ІСПАНІЇ У ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ.....	20
3.1. Проблеми та перспективи використання історико-культурних пам'яток у туристичній галузі Іспанії	20
3.2. Перспективи співробітництва Іспанії та України в галузі туризму.....	23
ВИСНОВКИ.....	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	29
ДОДАТКИ.....	31

ВСТУП

Актуальність теми курсової роботи. Іспанія – країна з багатою історико-культурною спадщиною, яка є важливим туристичним ресурсом. Історико-культурні пам'ятки Іспанії приваблюють туристів з усього світу, сприяючи розвитку культурно-пізнавального туризму в країні. Дослідження місця історико-культурних пам'яток у туризмі Іспанії є актуальним для розуміння сучасного стану та перспектив розвитку туристичної галузі в країні.

Ступінь розробленості теми в туризмознавчій літературі. Питання історико-культурної спадщини як туристичного ресурсу висвітлювалися в працях таких науковців, О. Любіцева, К. Романенко, О. Дутчак та ін. Особливості розвитку туризму в Іспанії розглядалися в роботах М. Борруель-Євлалія, Х. Майнер-Салінас та ін.

Метою курсової роботи є вивчення історико-культурної спадщини Іспанії як туристичного ресурсу країни.

Для досягнення поставленої мети було сформульовані такі *завдання*:

- розкрити теоретичні аспекти дослідження історико-культурної спадщини як туристичного ресурсу;
- охарактеризувати сутність та види культурно-пізнавального туризму;
- проаналізувати місце архітектурної спадщини, сакральних пам'яток та музеїв у туристичній галузі Іспанії;
- дослідити державну політику Іспанії в галузі туризму;
- визначити проблеми та перспективи використання історико-культурних пам'яток у розвитку туристичної сфери Іспанії;
- вивчити перспективи співробітництва Іспанії та України в галузі розвитку культурно-пізнавального туризму.

Об'єктом дослідження курсової роботи є історико-культурна спадщина Іспанії.

Предметом дослідження є особливості історико-культурних пам'яток Іспанії з точки зору їх використання в сфері туризму і рекреації.

У роботі були використані такі **методи дослідження**: системний підхід, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення.

Інформаційну основу дослідження становлять наукові публікації вітчизняних та зарубіжних авторів, статистичні дані, нормативно-правові документи, що регулюють сферу туризму, матеріали туристичних організацій, джерела довідкового характеру.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їх використання для вдосконалення державної політики в галузі туризму та розвитку туристичної галузі в Україні з урахуванням досвіду Іспанії.

Апробація результатів дослідження. Головні положення та результати дослідження представлені на Міжнародній студентській науково-практичній конференції «Ad orbem per linguas. До світу через мови». Макаренко О.Д. (2024). Історико-культурна спадщина Іспанії як туристичний ресурс.

Обсяг і структура курсової роботи. Курсова робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Зміст дослідження викладений на 33 сторінках, з яких 27 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА В ТУРИЗМОЗНАВСТВІ

1.1. Історико-культурна спадщина як туристичний ресурс: теоретичні аспекти дослідження

Збереження історико-культурної спадщини є важливим завданням, на яке впливає ряд факторів.

Одним з ключових факторів є державна політика в галузі охорони культурної спадщини. Наявність ефективної законодавчої бази, яка регулює питання охорони, реставрації та використання пам'яток, є необхідною умовою для їх збереження. Державні програми фінансування реставраційних робіт, наукових досліджень, популяризації культурної спадщини також відіграють значну роль (Бойко Л. Д., 2016).

Іншим важливим фактором є рівень суспільної свідомості та освіченості населення щодо цінності історико-культурних пам'яток. Чим більше людей усвідомлюють значення культурної спадщини, тим більше вони готові долучатися до її збереження, дбайливо ставитися до пам'яток, підтримувати ініціативи щодо їх охорони. Освітні програми, інформаційні кампанії, залучення громадськості до обговорення проблем збереження спадщини сприяють підвищенню суспільної свідомості в цій сфері.

Стан економіки та наявність фінансових ресурсів також суттєво впливають на збереження історико-культурної спадщини. Реставрація та консервація пам'яток потребують значних капіталовкладень. В умовах економічної кризи або обмеженості бюджетних коштів фінансування заходів зі збереження спадщини може скорочуватися, що негативно позначається на стані пам'яток. Тому важливим є пошук альтернативних джерел фінансування, залучення приватних інвестицій, розвиток державно-приватного партнерства у сфері охорони культурної спадщини.

Ще одним фактором є рівень розвитку технологій та наукових методів консервації і реставрації. Сучасні технології дозволяють ефективніше

досліджувати стан пам'яток, виявляти і усувати причини їх руйнування, підбирати оптимальні методи консервації. Розвиток наукових підходів до реставрації сприяє збереженню автентичності пам'яток, мінімізації втручання в їх структуру. Обмін досвідом та співпраця фахівців на міжнародному рівні також є важливими для вдосконалення методів збереження спадщини.

Туризм має неоднозначний вплив на збереження історико-культурних пам'яток. З одного боку, туристична галузь сприяє популяризації культурної спадщини, привертає увагу до проблем її збереження, стимулює реставраційні роботи. Кошти, отримані від туристичної діяльності, можуть спрямовуватися на фінансування заходів з охорони пам'яток. З іншого боку, надмірне туристичне навантаження може призводити до фізичного зносу та руйнування об'єктів спадщини. Тому важливо забезпечувати збалансований розвиток туризму, регулювати туристичні потоки, впроваджувати методи сталого туризму, які дозволяють зберігати культурну спадщину для прийдешніх поколінь (Борушак М., 2017).

Унікальні історико-культурні пам'ятки, музеї, архітектурні ансамблі стають головними туристичними атракціями регіону, приваблюючи туристів, які цікавляться історією, мистецтвом, культурою. Чим більш значущими та добре збереженими є пам'ятки, тим більший туристичний потенціал вони мають. Наприклад, такі всесвітньо відомі об'єкти спадщини, як єгипетські піраміди, Колізей у Римі, Тадж-Махал в Індії, щороку привертають мільйони туристів.

По-друге, історико-культурна спадщина сприяє розвитку культурно-пізнавального туризму в регіоні. Туристи прагнуть не лише побачити визначні пам'ятки, а й глибше пізнати історію, традиції, особливості місцевої культури. Це стимулює розвиток різноманітних тематичних екскурсій, культурних заходів, фестивалів, які дозволяють туристам зануритися в атмосферу минулого, відчувати своєрідність регіону. Наявність різноманітних історико-культурних ресурсів дає можливість створювати цікаві та насичені туристичні

маршрути, комбінувати різні види туризму (культурно-історичний, музейний, етнографічний тощо).

По-третє, історико-культурна спадщина стає базою для розвитку туристичної інфраструктури в регіоні. Навколо визначних пам'яток формується мережа закладів розміщення, харчування, розваг, які обслуговують туристів. Це сприяє створенню нових робочих місць, розвитку малого та середнього бізнесу, зростанню доходів місцевого населення. Кошти, отримані від туристичної діяльності, можуть спрямовуватися на реставрацію та утримання історико-культурних об'єктів, поліпшення інфраструктури (Влащенко Н. М., 2018).

Нарешті, історико-культурна спадщина може бути основою для створення культурно-туристичних кластерів у регіоні. Концентрація визначних пам'яток, музеїв, закладів культури на певній території дозволяє сформувати комплексний туристичний продукт, що включає різноманітні послуги та враження. Кластерний підхід сприяє кооперації між різними стейкхолдерами туристичної галузі (туроператорами, закладами розміщення, музеями тощо), дозволяє ефективніше використовувати ресурси та просувати регіон на ринку.

Таким чином, історико-культурна спадщина є потужним драйвером розвитку туризму в регіоні, формуючи його туристичну привабливість, стимулюючи різні види туризму, сприяючи розбудові інфраструктури та створенню позитивного іміджу дестинації. Ефективне використання історико-культурних ресурсів у поєднанні зі збалансованим підходом до їх охорони та інтеграцією в життя місцевої громади дозволяє досягти сталого розвитку туризму в регіоні.

1.2. Сутність та види культурно-пізнавального туризму

Туристи, які цікавляться культурою, мають різноманітні мотиви для подорожей, серед яких можна виділити кілька основних (Голод А. П., Іжевська О. П., 2019).

1. Пізнавальний мотив. Прагнення розширити свій кругозір, дізнатися більше про історію, традиції, мистецтво, архітектуру інших народів і країн є одним з головних спонукань до подорожей культурних туристів. Вони шукають можливості для інтелектуального збагачення, поглиблення знань про світову культурну спадщину. Відвідування музеїв, історичних пам'яток, культурних заходів дозволяє їм задовольнити допитливість, отримати нову інформацію та враження.

2. Естетичний мотив. Для багатьох культурних туристів важливо отримати естетичне задоволення від споглядання витворів мистецтва, архітектурних шедеврів, ландшафтів, що мають культурну цінність. Вони прагнуть побачити на власні очі визначні артефакти людства, відчутти їхню красу, велич, гармонію. Відвідування художніх галерей, театрів, концертних залів, парків і садів з мистецькими інсталяціями дарує їм незабутні враження та естетичну насолоду.

3. Мотив аутентичності. Культурні туристи часто шукають можливості для глибшого занурення в автентичну атмосферу місця, яке вони відвідують. Їм важливо не просто побачити туристичні принади, а й відчутти справжній дух місцевої культури, познайомитися з життям та побутом місцевих жителів. Участь у традиційних святах і фестивалях, відвідування етнографічних музеїв і поселень, дегустація автентичної кухні допомагають їм глибше пізнати культурну самобутність регіону.

4. Мотив самоідентифікації. Для деяких туристів культурні подорожі стають способом краще зрозуміти себе, свою приналежність до певної культури, етносу, нації. Відвідуючи місця, пов'язані з їхнім корінням, історичною батьківщиною предків, вони прагнуть віднайти своє коріння,

зміцнити почуття власної ідентичності. Це особливо актуально для представників діаспор, емігрантів, які через подорожі намагаються зберегти зв'язок з рідною культурою.

5. Мотив престижу. Культурний туризм часто асоціюється з високим соціальним статусом, інтелектуальним рівнем, хорошим смаком. Для певної категорії туристів відвідування знакових культурних пам'яток, музеїв, оперних театрів є способом продемонструвати свою приналежність до еліти, підкреслити власний престиж і витонченість. Колекціонування вражень від побаченого стає свідченням їхньої високої культури та освіченості (Гончаренко Я. Е., Алексєєва Т. І., 2019).

6. Духовний мотив. Культурні подорожі можуть бути зумовлені прагненням до духовного розвитку, пошуком сенсу життя, самовдосконаленням. Відвідування сакральних місць, участь у релігійних святах і ритуалах, знайомство з духовними практиками різних культур допомагають туристам досягти внутрішньої гармонії, розширити світогляд, знайти душевний спокій.

7. Комунікативний мотив. Культурний туризм дає можливість для спілкування з людьми, які поділяють схожі інтереси та цінності. Під час культурних турів туристи знайомляться один з одним, обмінюються думками та враженнями, заводять нові знайомства. Це дозволяє їм відчутти причетність до спільноти однодумців, розширити коло спілкування, знайти партнерів для подальших мандрівок.

Слід зазначити, що в реальності мотиви культурних туристів часто переплітаються та доповнюють один одного. Здебільшого рішення про подорож зумовлюється комбінацією різних спонукань – допитливості, естетичного задоволення, пошуку автентичності, самопізнання, спілкування тощо. Врахування цих мотивів є важливим для розробки та просування культурних турів, створення привабливих та змістовних туристичних продуктів, які відповідають очікуванням та потребам культурних туристів.

Культурно-пізнавальний туризм є одним з найпопулярніших видів туризму, що охоплює подорожі з метою ознайомлення з культурною спадщиною, історією, мистецтвом, традиціями різних країн і народів. Залежно від об'єктів відвідування можна виділити кілька основних типів культурно-пізнавального туризму (Горбаченко С. А., Діденко К. Д., 2019).

Перший тип – історико-культурний туризм, спрямований на ознайомлення з визначними історичними пам'ятками, архітектурними ансамблями, місцями, пов'язаними з важливими подіями минулого. Туристи відвідують стародавні міста, фортеці, палаци, археологічні зони, історичні музеї, щоб на власні очі побачити свідчення різних епох і цивілізацій. Наприклад, тури до Альгамбри, по замках Луари у Франції, відвідування руїн Помпеїв в Італії, знайомство з давньогрецькими храмами в Греції є класичними прикладами історико-культурного туризму.

Другий тип – мистецький туризм, метою якого є знайомство з витворами мистецтва, відвідування художніх музеїв, галерей, театрів, концертних залів. Туристи прагнуть побачити шедеври живопису, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва, відчутти атмосферу мистецьких центрів світу. Відвідування Лувру в Парижі, музею Прадо в Мадриді, галереї Уффіці у Флоренції, перегляд вистав у Ла Скала в Мілані або Метрополітен-опера в Нью-Йорку є популярними прикладами мистецького туризму.

Третій тип – етнографічний туризм, спрямований на ознайомлення з культурою, побутом, традиціями різних етносів і народів. Туристи відвідують етнографічні музеї, історико-культурні заповідники, села і поселення, де зберігається традиційний уклад життя. Вони мають можливість побачити автентичні житла, одяг, ремесла, взяти участь в обрядах і святах, спробувати національну кухню. Етнографічні тури по гуцульських селах в Карпатах, відвідування масаїв в Кенії, знайомство з культурою індіанців в Перу є яскравими прикладами цього типу туризму.

Четвертий тип – релігійний туризм, пов'язаний з відвідуванням святих місць, культових споруд, участю в релігійних святах і подіях. Туристи прагнуть побачити відомі храми, собори, монастирі, місця паломництва, відчутти їхню духовну атмосферу. Тури до Сантьяго-де Компостела в Іспанії, до Ватикану, відвідування Стіни Плачу в Єрусалимі, участь у святкуванні Песаху, подорож по буддистських монастирях Тибету демонструють різноманіття напрямків релігійного туризму.

П'ятий тип – подієвий туризм, метою якого є відвідання культурних заходів, фестивалів, свят, що репрезентують культурну спадщину регіону. Туристи прагнуть стати учасниками або глядачами яскравих дійств, поринути в атмосферу свята, відчутти колорит місцевої культури. Відвідування фестивалю «Bienal de Flamenco» в іспанській Севільї, карнавалу в Ріо-де-Жанейро, участь у фестивалі Холі в Індії, знайомство з традиціями святкування Дня мертвих у Мексиці є прикладами культурно-подієвого туризму (Граділь А. А., 2020).

Нарешті, креативний туризм як особливий тип культурно-пізнавального туризму дає можливість туристам не лише споглядати, а й активно долучатися до творчих практик, характерних для певної культури. Участь у майстер-класах з народних ремесел, заняття з місцевими художниками, танцюристами, музикантами дозволяють туристам глибше пізнати культуру через власний досвід творення.

Слід зазначити, що на практиці різні типи культурно-пізнавального туризму часто поєднуються в межах одного туру або подорожі. Туристам пропонуються комплексні програми, що включають відвідування історичних пам'яток, музеїв, етнографічних центрів, участь у культурних заходах тощо. (Грицку-Андрієш, Бучко, 2021).

РОЗДІЛ 2. МІСЦЕ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК У ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ ІСПАНІЇ

2.1. Архітектурна спадщина Іспанії

Іспанія – країна з цікавою історією, яка яскраво відображена в її історико-культурній спадщині. З її 50 об'єктів, які входять до Списку Світової спадщини людства, 44 є культурними пам'ятками та 2 об'єкти змішаного типу, що обумовлює знаходження країни серед п'ятірки держав з найбільшою кількістю об'єктів Світової спадщини. Дев'ятнадцять пам'яток класифікуються ЮНЕСКО як шедеври людського генія. Зокрема, цьому критерію відповідають печера Альтаміра, Ескоріал, Альгамбра, історична забудова міст Кордова, Сеговія, Севілья, монастир Поблет, твори Антоніо Гауді у Барселоні та ін.

Історико-культурна спадщина Іспанії відображає різні періоди її цікавої та багатой історії. Пам'ятки первісної доби представлені мегалітичною архітектурою Антекери в Андалусії, наскельними малюнками Середземноморського узбережжя та долини Коа (спільно з Португалією), археологічними резерватами та ін.

В останні десятиліття ХХ ст. учені помітили, що безконтрольне використання унікального печерного комплексу у туристичній галузі загрожувало втратою цього шедевру палеолітичного живопису. Альтаміра була на деякий час закрита для відвідування з метою її реставрації та консервації, а на даний момент доступ туристів до печери суворо регламентований. Для тих туристів, хто не бажає чекати черги на відвідування, яка може розтягнутися на декілька років, поруч з печерою було створено музей Альтаміри. Він містить репліки найбільш відомих малюнків доісторичних митців (Лебедева, 2021, с. 585).

Історико-культурна спадщина Іспанії включає у себе пам'ятки як світської архітектури, так і сакральні споруди. Більше десяти міст завдяки збереженій старовинній забудові внесені до Списку ЮНЕСКО як історичні

(Сантьяго-де-Компостело, Толедо, Сеговія, Саламанка та ін.). Найбільш популярними туристичними містами є Мадрид та Барселона.

Мадрид – столиця Королівства Іспанії – приваблює туристів передусім своєю цікавою архітектурою та багатими музеями. Крім того, неподалік розташований всесвітньо відомий Ескоріал – королівська резиденція, монастир та усипальниця монархів. Ескоріал був побудований у XVI ст., у добу розквіту Іспанської монархії, і є єдиною спорудою, яка об'єднала в єдиний комплекс монастир і королівський палац. Крім того, у музеї Ескоріалу зберігається багата колекція шедеврів відоміших художників XV–XVII ст., у тому числі Ель Греко, Босха, Тиціана та ін.

Туристичну привабливість Барселони (Каталонія) визначають передусім споруди видатного іспанського архітектора Антоніо Гауді (1852–1926). Його будинки, спроєктовані для представників барселонської еліти (будинки Бальо, Вісенс, Міла, палац Гуель з парком та ін.), завдяки своїй оригінальній конструкції та продуманості декору вважаються шедеврами стилю модерн, який був популярний в Європі наприкінці XIX – на початку XX ст. Іншим шедевром Гауді є храм Sagrada Familia – символ Барселони. Також у місті знаходяться інші пам'ятки зі Списку Світової спадщини ЮНЕСКО – лікарняний комплекс Сант-Пау та концертний зал Палац каталонської музики, побудовані у стилі каталонського модерну Луїсом Доменеком-і-Монтанера.

В Іспанії збереглася значна кількість споруд, які належать до так званої мавританської (іспано-ісламської) архітектури. Перлиною цього стилю вважається Альгамбра – палацово-парковий ансамбль емірів династії Насридів, правителів Гранадського емірату. Отже, багата та різноманітна архітектурна спадщина Іспанії відображає її цікаву історію та є важливим ресурсом для розвитку культурно-пізнавального туризму.

2.2. Сакральні пам'ятки Іспанії

Сакральні пам'ятки, тобто об'єкти, що мають релігійне або духовне значення, відіграють важливу роль у розвитку туризму та мають свої особливості як туристичні атракції (Давиденко І. В., 2020). В Іспанії знаходяться храми, собори, монастирі, які є унікальними історико-архітектурними пам'ятками та залишаються духовними центрами.

Цікаво, що розпочате в 1882 році, будівництво Sagrada Familia тривало протягом усього подальшого життя Гауді, але після його смерті у 1926 році роботи були припинені через брак фінансування та інших причин. Згодом будівництво відновилося, хоча воно все ще не завершено, Sagrada Familia залишається одним із найбільш вражаючих архітектурних досягнень та символом Барселони. Храм розташований на північ від історичного центру міста, в муніципальному районі Ашямпла.

Гауді поставив перед собою амбітне завдання створити храм, який мав стати символом християнської віри та барселонської архітектури, і йому це вдалося. Зараз Sagrada Familia є архітектурною домікантою Барселони. Споруда відповідає готичному стилю лише у своїй суті та основних формах, маючи план у формі "латинського хреста", але в усьому іншому архітектор прагнув використовувати мову візуальних образів.

Sagrada Familia – це не просто церква, це справжній витвір мистецтва. Фасади храму прикрашені складними скульптурами та рельєфами, що зображують біблійні сюжети та сцени з життя Ісуса Христа. Всередині храму вражаючі світлові ефекти створюють відчуття святині та духовної величі.

Варто зазначити, що дахи багатьох будівель Гауді є архітектурними шедеврами, оскільки архітектор оригінально відходив до конструювання димоходів та вентиляційних труб. Серед туристів користуються популярністю спеціальні екскурсії «дахами Гауді». Яскравим прикладом поєднання мусульманської та християнської архітектурних стилів є Мескіта, або Мечеть-

собор Кордови, яка вирізняється з-поміж інших сакральних споруд своїми розмірами та надзвичайною архітектурою.

Вона була побудована у VIII ст. за дорученням кордовського еміра Абд ар-Рахмана I з династії Омейядів. До кінця X століття наступники Абд ар-Рахмана декілька разів розширювали як сам молитовний зал, так і внутрішню подвір'я мечеті, залишаючи загалом стиль початкової будівлі.

У місті Сантьяго-де-Компостела (Галісія) розташований кафедральний собор однойменної архідіоцезії, що є резиденцією компостельських архієпископів. Собор Святого Якова вважається однією з найбільших святинь не лише на Піренейському півострові, а в Західній Європі загалом. Він названий на честь святого Якова (Сантьяго), одного з дванадцяти апостолів Ісуса Христа, патрона Іспанії, під чийм іменем здійснювалася Реконкіста.

Фантастичні фасади собору, кожен з яких унікальний, а також використання дробового декору в стилі чуррігереско, є результатом перебудови храму за часів Габсбургів та Бурбонів у XVI–XVIII століттях. У період з 1738 по 1747 роки архітектор Фернандо Касас де Нувоа виконав будівництво західного фасаду, який вважається найбільш вражаючим. Зовнішні стіни та внутрішність храму вишукано прикрашені скульптурою різних епох, переважно середньовічної. Моці святого Якова зберігаються у срібній раці у крипті.

До переліку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО увійшов не лише сам собор, але й історичний район міста, де він розташований. Він забудований у романському й готичному стилі. Крім Собору святого Якова, у Старому місті розташовані інші видатні пам'ятки сакральної архітектури – архієпископський палац, романська церква та ін.

Собор святого Якова – це не тільки пам'ятка сакральної архітектури, але й важливий духовний центр Іспанії і всієї Західної Європи. У Середні віки Сантьяго-де-Компостела було третім за важливістю місцем паломництва християн після Рима та Єрусалима, особливо під час арабського завоювання

останнього. Прочани йшли поклонитися мощам святого Якова з багатьох країн Західної Європи – Франції, Англії, Ірландії, Португалії тощо, що сформувало цілу систему маршрутів, яка отримала назву «шляху святого Якова». Після XVI ст., коли в Європі розгорнулися релігійні війни, ця система занепала. У 1993 р. ЮНЕСКО включила об'єкт «шлях святого Якова» до Списку Світової спадщини людства, чим сприяло його перетворенню на популярний туристичний маршрут.

Видатними історичними, архітектурними і сакральними пам'ятками є королівські церкви IX ст в Ов'єдо (Аустурія). Їхня цінність обумовлена ще й тим, що вони побудовані у дороманському церковному стилі. Яскравими прикладами сакральної архітектури є собори і церкви міста Авіла (Кастилія), у тому числі монастирі Санта-Тереса і Санто-Томас, церква Сан-Вісенте, а також церкви XI–XIV ст. у долині Буї, побудовані у романсько-каталонському стилі. Також у Каталонії поблизу міста Таррагона розташований монастир Поблет (XII ст.), який є прикладом поєднання сакральної та фортечної архітектури.

Отже, відвідування сакральних місць має глибокі релігійні та культурні аспекти. Для віруючих це спосіб встановлення зв'язку з божественним, духовного очищення та просвітлення. Для всіх відвідувачів це можливість долучитися до багатства релігійного мистецтва, культурних традицій, розширити свій світогляд. Сакральні об'єкти є безцінною духовною та культурною спадщиною людства, яку необхідно зберігати, шанувати та передавати прийдешнім поколінням. Туризм до священних місць має бути етичним, відповідальним, спрямованим на діалог культур та духовне збагачення особистості (Дутчак О. І., 2020). В Іспанії є значна кількість пам'яток, які, з одного боку, є потужним ресурсом для розвитку культурно-пізнавального туризму, а з іншого – являються важливими духовними святинями та місцями паломництва.

2.3. Місце музеїв в галузі туризму Іспанії

Музеї відіграють ключову роль у збереженні та популяризації культурної спадщини, виконуючи низку важливих функцій (Кляп М. П., 2017). Музеї здійснюють науково-дослідну роботу, вивчаючи свої колекції, контекст їх створення та побутування. Музейні працівники проводять атрибуцію експонатів, досліджують історію, мистецьку та культурну цінність. Музеї Іспанії є важливим туристичним ресурсом, оскільки у країні розташовані найвідоміші музеї світу. Національний музей Прадо, Центр мистецтв королеви Софії входять до двадцяти відвідуваних музеїв світу.

Музей Прадо в Мадриді - це найважливіша художня галерея Іспанії, відвідування якої для деяких туристів є основним мотивом приїхати до Іспанії. У музеї зберігається багата колекція мистецтва, основа якої була закладена іспанськими монархами «золотої доби».

Музей розташований на Пасео-дель-Прадо і є головним культурним центром так званого "мистецького трикутника", до якого також входять музеї королеви Софії та Тіссена-Борнеміси, обидва розташовані у неподалік від Прадо. Для поціновувачів мистецтва в Мадриді це обов'язкова зупинка.

Історія цього музею Прадо налічує 200 років. У 1819 році він відкрив свої двері для публіки вперше. Початково будівля, спроектована у 1785 році, не передбачалася як художній музей. Проте під впливом короля Фердинанда VII, підтриманого його дружиною Марією Ізабеллою де Браганса, вона була перетворена на музей.

На момент відкриття музей Прадо налічував 311 картин іспанських художників та понад 1500 робіт з королівських колекцій. Ці колекції слугували основою для подальшого розвитку Прадо, який почав формуватися ще за правління Карлоса III.

Тут зберігаються шедеври багатьох всесвітньо відомих художників, таких як Рубенс, Ель Греко, Рафаель, Тіціано, Боттічеллі, Тьєполо та ван Ейк. Музей Прадо також славиться як найбільша колекція творів Босха у світі,

включаючи його знаменитий "Сад земних насолод". У музеї зберігається багата колекція полотен іспанських майстрів «золотої доби», у тому числі Веласкеса та Мурільо, а також картини яскравого представника іспанського романтизму Франсіско Гойї.

Музей містить колекції творів Пабло Пікассо та Сальвадора Далі. Один з найвідоміших шедеврів музею - це картина "Герніка" Пабло Пікассо. Під музей була пристосована споруда старовинного шпиталю, до якого із зовнішнього боку були прибудовані ліфти у скляних шахтах. У музеї розташована безкоштовна бібліотека, присвячена живопису. У її фондах міститься 100 000 книг, 3500 звукових записів і 1000 відеозаписів.

Третім музеєм «Золотого трикутника Мадрида» є Національний музей Тіссена-Борнеміси, створений на базі приватної колекції барона Генріха Тіссен-Борнеміси. У музеї представлені полотна видатних європейських майстрів від доби відродження до імпресіоністів та Пікассо.

Серед інших музеїв Мадрида, які користуються популярністю у туристів, варто назвати Музей романтизму, Музей костюма, Музей Королівської фабрики гобеленів, а також мистецька колекція Ескоріалу.

У місті Сарагоса знаходиться інший музей гобеленів – Ла Сео, поруч з кафедральним собором Сан Сальвадор. Він створений у 1932 році і присвячений мистецтву виготовлення гобеленів. Серед експонатів музею входить також невелика збірка живопису, ювелірні вироби, релігійна скульптура, зброя, текстиль та костюми.

Музейна колекція розташована у трьох залах і має фондосховище. Однак головне місце в колекції займає збірка arrasів (гобеленів) XV–XVII століть, створених у майстернях Західної Європи. Музейна колекція має значення на європейському рівні, оскільки вона включає рідкісні експонати, які часто є першими екземплярами. Збереженням цієї колекції займається спеціальний фонд, який провів реставрацію 15 arrasів.

Іспанія – батьківщина видатного митця ХХ століття Пабло Пікассо, засновника течії кубізму. Значна кількість його робіт зберігаються у музеях Пікассо в Барселоні та у рідному місті митця Малазі. Крім того, у центрі Малаги, на площі Мерсед розташований будинок-музей Пікассо.

Іншим видатним іспанським художником ХХ ст. був Сальвадор Далі, який працював у жанрі сюрреалізму. Найбільш відомий музей Далі знаходиться у Каталонії, у рідному місті митця Фігерасі. Далі сам спроектував музейний комплекс, який складається з будівлі старого міського театру, перебудованого в оригінальному стилі, та прилеглих споруд. Далі передав до музею власну колекцію своїх робіт. Зараз колекція Далі у Театрі-Музеї є найбільшою у світі. Крім того, там похований сам митець. Іншим музеєм, пов'язаним з ім'ям Далі, є його резиденція у замку Пуболь (Каталонія). В експозиції представлені речі самого художника та його дружини Гали, через що музей часто називають Замком Гали-Далі.

У місті Толедо знаходиться музей всесвітньо відомого іспанського художника грецького походження Ель Греко.

У Більбао (Країна Басків) розташований один з найвідоміших музеїв сучасного мистецтва – музей Соломона Гуггенгайма. Музей приваблює не лише своєю багатою колекцією картин, скульптур та інсталяцій, але й унікальною будівлею, виконаною у стилі деконструктивізму. Після відкриття музею у 1997 р. Більбао перетворився на потужний туристичний центр Іспанії.

Отже, історико-культурна спадщина Іспанії є багатою і різноманітною. Архітектурні ансамблі, сакральні споруди, всесвітньо відомі музеї з їх унікальними колекціями є важливими ресурсами для розвитку культурно-пізнавального та релігійного туризму і разом із сприятливими природними ресурсами є потужним чинником для розвитку міжнародного туризму.

РОЗДІЛ 3. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ІСПАНІЇ У ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ

3.1. Проблеми та перспективи використання історико-культурних пам'яток у туристичній галузі Іспанії

Використання історико-культурних пам'яток для туристичних цілей має низку проблем, які потребують виваженого підходу та комплексних рішень.

Однією з ключових проблем є знаходження балансу між збереженням автентичності пам'яток та потребами туристичної індустрії. Історичні об'єкти часто не розраховані на масовий туристичний потік, їх конструктивні елементи, декор можуть зазнавати пошкоджень від надмірної експлуатації. Вібрації від кроків туристів, вологість від дихання, фізичний контакт можуть призводити до руйнування фресок, стародавніх мозаїк, крихких артефактів. Тому важливо регулювати кількість відвідувачів, встановлювати спеціальні режими відвідування, облаштовувати захисні бар'єри, системи клімат-контролю для забезпечення збереження пам'яток.

Іншою проблемою є необхідність адаптації історико-культурних об'єктів до потреб людей з інвалідністю. Часто старовинні будівлі не мають пандусів, ліфтів, спеціальних туалетів, що обмежує доступ до них маломобільних груп населення. Водночас встановлення сучасного обладнання може порушувати автентичність пам'яток, контрастувати з історичним середовищем. Важливо шукати шляхи забезпечення інклюзивності та доступності пам'яток без шкоди для їх збереження, використовувати компромісні рішення, як-от мобільні рампи, переносні пристрої.

Проблемою є також неконтрольована комерціалізація історико-культурних пам'яток, перетворення їх на об'єкти масового туризму. Навколо популярних пам'яток часто стихійно виникає торгівля сувенірами, закладами харчування, розважальні атракціони, що руйнують автентичну атмосферу, "опошляють" сакральний зміст об'єктів. Натомість важливо впроваджувати зонування території, виносити торгівлю і сервіс у спеціально облаштовані

місця, проводити роз'яснювальну роботу серед туристів і місцевих жителів щодо цінності культурної спадщини.

Гострою є проблема фінансування реставраційно-консерваційних робіт на історико-культурних пам'ятках. Підтримання їх у належному стані потребує значних коштів, наявності кваліфікованих фахівців-реставраторів. В умовах обмежених бюджетів країн і місцевих громад коштів часто не вистачає на проведення необхідних робіт, пам'ятки занепадають і руйнуються. Тому важливо шукати альтернативні джерела фінансування - гранти міжнародних організацій, меценатські внески, спонсорські кошти. Світова практика свідчить, що ефективною може бути модель державно-приватного партнерства, коли бізнес інвестує в реставрацію пам'яток, а натомість отримує певні преференції.

Проблемою є недостатня обізнаність туристів і місцевих жителів з правилами поведінки на історико-культурних пам'ятках. Часом відвідувачі можуть мимоволі завдавати шкоди об'єктам - торкатися фресок, робити написи на стінах, залишати сміття. Тому важлива інформаційно-просвітницька робота, установка інформаційних стендів з правилами поведінки, залучення волонтерів для роз'яснювальної роботи з туристами.

Нарешті, в деяких регіонах гострою є проблема вандалізму та розкрадання елементів історико-культурних пам'яток. Неконтрольований видобуток туристами "сувенірів" - шматочків фресок, цеглин, мозаїк, а також цілеспрямоване розкрадання предметів старовини "чорними" археологами завдають непоправної шкоди об'єктам. Вирішення цієї проблеми потребує посилення охорони пам'яток, упровадження систем відеоспостереження, сигналізації, підвищення відповідальності за вандалізм (Парфіненко, 2019).

Вирішення проблем збереження історико-культурних пам'яток в умовах інтенсивного туристичного використання потребує комплексного підходу. Це передбачає розробку науково обґрунтованих режимів туристичного відвідування, зонування території навколо пам'яток, упровадження систем

моніторингу їх стану, реставрацію та музеєфікацію, інформаційно-просвітницьку роботу з туристами та місцевими жителями. Важливим є пошук моделей сталого туризму, який дає змогу зберегти пам'ятки та автентичне середовище, забезпечуючи при цьому соціально-економічний розвиток громад. Кращі світові практики свідчать, що збереження культурної спадщини та розвиток туризму можуть гармонійно співіснувати за умови виваженої державної політики, залучення стейкхолдерів, дотримання принципів сталості.

Важливу роль відіграє кваліфікований персонал - екскурсоводи, музейні працівники, які можуть цікаво та компетентно розповісти про пам'ятку. Потрібні також фахівці з розробки інноваційних туристичних продуктів - IT-спеціалісти, дизайнери, маркетологи (Хаустова В. Є., Горбатова Є. Ф., 2021).

Розвиток пам'яток як туристичних об'єктів має відбуватися в партнерстві державних органів охорони культурної спадщини, місцевої влади, бізнесу та громадськості. Державно-приватне партнерство дозволяє об'єднати зусилля для реставрації, облаштування пам'яток, створення туристичних продуктів на їх основі.

Нарешті, просування історико-культурних пам'яток на туристичному ринку потребує ефективного маркетингу. Участь у туристичних виставках і ярмарках, рекламні кампанії, співпраця з туроператорами та медіа сприятимуть зростанню впізнаваності та привабливості пам'яток для туристів.

Отже, історико-культурні пам'ятки мають значні можливості для використання як туристичних ресурсів. Створення культурно-пізнавальних турів, проведення культурно-мистецьких заходів, упровадження інноваційних технологій, розвиток освітніх програм та інтеграція пам'яток до ширших туристичних маршрутів дозволяють розкрити їхній туристичний потенціал. Водночас розвиток пам'яток як туристичних об'єктів потребує забезпечення якісної інфраструктури, інформаційного супроводу, підготовки персоналу, співпраці стейкхолдерів та ефективного маркетингу.

3.2. Перспективи співробітництва Іспанії та України в галузі туризму

Іспанія має низку конкурентних переваг у туристичній галузі порівняно з Україною, зумовлених як природно-географічними, так і соціально-економічними чинниками (Цимбалюк С. Я., 2017).

Передусім, Іспанія має вигідніше географічне положення з точки зору розвитку туризму. Країна розташована на південному заході Європи, омивається водами Середземного моря та Атлантичного океану, що забезпечує теплий клімат, наявність чудових пляжів і розвиток пляжного туризму. Тривалий купальний сезон (з травня по жовтень), гарантований сонячний відпочинок приваблюють мільйони туристів з усієї Європи. Натомість Україна має вихід лише до внутрішнього Чорного моря, купальний сезон коротший, а погодні умови не такі стабільні.

Іспанія має розвиненішу та якіснішу туристичну інфраструктуру. В країні функціонує мережа сучасних автострад, швидкісних залізниць, міжнародних аеропортів, що забезпечують швидке та комфортне транспортне сполучення. Потужна готельна база представлена закладами різного класу - від бюджетних хостелів до фешенебельних курортних комплексів. Розвинена сфера громадського харчування, розваг, супутніх послуг. В Україні туристична інфраструктура розвинена нерівномірно, є проблеми з якістю доріг, транспортною доступністю окремих регіонів, недостатньо готелів високого класу.

Іспанія має потужніший та конкурентоспроможніший туристичний бренд. Завдяки багаторічним зусиллям з просування туристичного потенціалу на міжнародному ринку, країна має впізнаваний і привабливий імідж. Такі туристичні бренди, як "Іспанія - пристрасть до життя", "Барселона - місто натхнення", "Андалусія - душа півдня" викликають позитивні асоціації та емоції у потенційних туристів. В Україні туристичний брендинг територій почав розвиватися відносно недавно, туристичний імідж країни ще формується.

Туристична галузь відіграє значно більшу роль в економіці Іспанії, ніж України. Частка туризму у ВВП Іспанії складає близько 12%, галузь забезпечує роботою понад 2,5 млн осіб. Завдяки потужним туристичним потокам (понад 80 млн іноземних туристів щороку) країна має значні валютні надходження, інвестиції в інфраструктуру, можливості для розвитку регіонів. В Україні частка туризму у ВВП не перевищує 2%, галузь ще не стала каталізатором соціально-економічного розвитку (Юхновська Ю. О., 2020).

Нарешті, Іспанія є членом Європейського Союзу, що забезпечує країні низку переваг у розвитку туризму. Зокрема, це вільне пересування туристів у межах Шенгенської зони, спільна валюта євро, що спрощує розрахунки, гармонізовані стандарти якості туристичних послуг. Членство в ЄС також дає Іспанії доступ до фінансових ресурсів європейських фондів розвитку, можливості для реалізації спільних туристичних проєктів. Україна поки що не є членом ЄС, що певною мірою обмежує її можливості на європейському туристичному ринку.

Водночас слід зазначити, що Україна має значний невикористаний потенціал для розвитку туризму. Багата історико-культурна спадщина, мальовничі ландшафти, самобутня культура та гостинність українців можуть стати основою для створення унікальних туристичних продуктів. Розбудова якісної інфраструктури, покращення транспортної доступності регіонів, розвиток туристичних брендів територій, підвищення якості сервісу та активне просування на міжнародному ринку дозволять Україні посилити свої конкурентні позиції.

Іспанія має низку вагомих конкурентних переваг у туристичній галузі порівняно з Україною, зумовлених вигідним географічним положенням, багатою історико-культурною спадщиною, розвиненою інфраструктурою, сильним туристичним брендом, диверсифікованим туристичним продуктом, значною роллю туризму в економіці та членством в ЄС. Водночас Україна має значний потенціал для розвитку туризму, реалізація якого потребує

послідовних зусиль держави, бізнесу та громадськості щодо модернізації галузі та посилення її конкурентоспроможності на міжнародному ринку.

Іспанія та Україна мають низку перспективних напрямів для співпраці у розвитку туризму, які можуть принести обопільні вигоди та сприяти зміцненню партнерства між країнами.

Одним з перспективних векторів є обмін досвідом та найкращими практиками в галузі туризму. Іспанія має давні традиції та визнані успіхи в розбудові туристичної індустрії, управлінні туристичними DESTИНАЦІЯМИ, створенні інноваційних туристичних продуктів. Українські фахівці можуть переймати іспанський досвід у сферах готельного менеджменту, розвитку тематичних маршрутів, брендингу територій, використання цифрових технологій у туризмі. Обмін може відбуватися шляхом проведення спільних конференцій, семінарів, тренінгів для представників туристичної галузі обох країн.

Іншим напрямом співпраці може бути реалізація спільних інвестиційних проектів у сфері туризму. Іспанські інвестори мають значний досвід та фінансові можливості для розбудови туристичної інфраструктури - будівництва готелів, курортних комплексів, тематичних парків. В Україні є багато привабливих локацій для туристичного девелопменту - узбережжя Чорного моря, Карпатські гори, історичні міста. Створення сприятливого інвестиційного клімату, надання преференцій іноземним інвесторам може стимулювати прихід іспанського капіталу в українську туристичну галузь.

Співпраця в сфері освіти та підготовки кадрів для туризму також має значні перспективи. Іспанські університети мають потужні програми з туризму та готельного менеджменту, визнані у світі. Налагодження партнерства між українськими та іспанськими вишами, створення програм подвійних дипломів, обмін студентами та викладачами сприятиме підвищенню якості туристичної освіти в Україні. Стажування українських студентів та молодих фахівців на провідних іспанських підприємствах

туриндустрії дозволить їм здобути цінний практичний досвід та переймати найкращі стандарти обслуговування.

Просування спільних туристичних продуктів на міжнародному ринку також може бути перспективним напрямом співпраці. Україна та Іспанія можуть створювати комбіновані тури, які поєднуюватимуть відвідування визначних пам'яток обох країн. Наприклад, тури "Середземноморська мозаїка" можуть включати відпочинок на узбережжі Коста-дель-Соль та знайомство з історичними містами Андалусії в поєднанні з відвідуванням Одеси, Львова та Карпат. Спільна участь у міжнародних туристичних виставках, рекламні кампанії, пресс-тури для іноземних журналістів дозволять просувати такі продукти на ринках третіх країн.

Розвиток прямого авіасполучення між Україною та Іспанією також відкриває нові можливості для туристичних обмінів. Запуск нових авіарейсів між Києвом, Львовом, Одесою та Барселоною, Мадридом, Валенсією спростить подорожі для туристів з обох країн, дасть імпульс розвитку короткотермінових міських турів на вихідні. Лібералізація візового режиму, спрощення процедур оформлення документів також можуть стимулювати зростання турпотоків.

Культурні та спортивні заходи можуть стати ще однією платформою для туристичної співпраці. Проведення днів української культури в іспанських містах, організація гастролей українських мистецьких колективів, художніх виставок може посилити інтерес іспанців до України як туристичного напрямку. І навпаки, проведення фестивалів іспанської культури, кінопоказів, флешмобів фламенко в українських містах популяризуватиме Іспанію на українському ринку. Організація товариських матчів між футбольними клубами обох країн, яхтових регат, велопробігів також може мати позитивний вплив на туристичні обміни.

Нарешті, обмін досвідом у сфері сталого розвитку туризму може бути корисним для обох країн. Іспанія має визнані напрацювання у сфері

екологізації туристичної індустрії, розвитку зеленого туризму, впровадженні ресурсозберігаючих технологій у готелях та на курортах. Переймання цього досвіду може допомогти Україні розбудувати власну туристичну галузь на засадах сталості, зберігаючи природну та культурну спадщину для прийдешніх поколінь.

Практична реалізація цих напрямів співпраці потребує активного діалогу між профільними міністерствами та відомствами обох країн, налагодження сталих комунікацій між туристичним бізнесом, створення необхідної договірно-правової бази. Підписання міжурядових угод про співробітництво в галузі туризму, проведення регулярних засідань міжвідомчих комісій та робочих груп, реалізація пілотних проектів у вищезгаданих сферах дозволять поступово розкрити потенціал двосторонньої співпраці.

Отже, Іспанія та Україна мають низку перспективних напрямів співпраці у розвитку туризму, зокрема обмін досвідом та найкращими практиками, реалізацію спільних інвестиційних проектів, співпрацю в сфері туристичної освіти, просування спільних туристичних продуктів, розвиток авіасполучення, проведення культурних та спортивних заходів, обмін досвідом зі сталого розвитку туризму. Активізація двостороннього діалогу, створення необхідних правових та організаційних механізмів дозволить повною мірою реалізувати потенціал партнерства та принести обоюдоцінні вигоди для розвитку туристичної галузі обох країн.

ВИСНОВКИ

Історико-культурна спадщина є важливим туристичним ресурсом, який сприяє розвитку культурно-пізнавального туризму. Культурно-пізнавальний туризм – це вид туризму, метою якого є ознайомлення з історико-культурною спадщиною, пам'ятками, традиціями та звичаями місцевості. Основними видами культурно-пізнавального туризму є культурно-історичний, культурно-подієвий, культурно-археологічний, культурно-етнографічний та ін.

Сакральні пам'ятки та музеї відіграють значну роль у туризмі Іспанії. Найвідоміші сакральні пам'ятки країни – собор Святого Сімейства в Барселоні, Севільський кафедральний собор, Мескіта у Кордові та ін. Провідні музеї Іспанії – Прадо, Музей Гуггенхайма в Більбао, Національний музей мистецтва Каталонії тощо.

Державна політика Іспанії в галузі туризму спрямована на збереження та популяризацію історико-культурної спадщини, розвиток туристичної інфраструктури, підвищення якості туристичних послуг. Важливими напрямками є реставрація та консервація пам'яток, створення нових музеїв і культурних центрів, розвиток тематичних туристичних маршрутів. Перспективними напрямками є розвиток альтернативних видів туризму, диверсифікація туристичного продукту, співпраця з іншими країнами, зокрема з Україною, в галузі туризму та обмін досвідом.

Таким чином, історико-культурні пам'ятки Іспанії є важливими туристичними ресурсами, які сприяють розвитку культурно-пізнавального туризму в країні. Державна політика Іспанії в галузі туризму спрямована на ефективне використання цих ресурсів, подолання існуючих проблем та реалізацію перспективних напрямів розвитку туристичної галузі. Досвід Іспанії може бути корисним для України в контексті збереження та популяризації власної історико-культурної спадщини та розвитку туризму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Божко, Л. Д. (2016). Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів України. *Культура України*, 52, 120-131.
- Борушак, М. (2017). *Стратегія розвитку туристичних регіонів*. Інтелект-Захід.
- Влащенко, Н. М. (2018). Трансформація історико-культурної спадщини в готельно-ресторанний бізнес. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*, 1, 237-246.
- Голод, А. П., & Іжевська, О. П. (2019). Аналіз функціонально-просторової організації історико-культурних туристичних ресурсів міста Львова. *Науковий вісник НЛТУ України*, 29(6), 75-80.
- Гончаренко, Я. Е., & Алексеєва, Т. І. (2019). Музейний туризм в Україні як важливий напрям музейної діяльності. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*, 30(69), № 2, 68-72.
- Горбаченко, С. А., & Діденко, К. Д. (2019). Музейний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Географія та туризм*, 52, 102-112.
- Граділь, А. А. (2020). Релігійний туризм в Україні: перспективи розвитку. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*, 2, 71-75.
- Грицку-Андрієш, Ю. П., & Бучко, Ж. І. (2021). Роль рекреаційно-туристичних ресурсів у розвитку територій. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*, 1-2, 17-27.
- Давиденко, І. В. (2020). Культурний туризм як сфера культурної дипломатії. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 84, 101-108.
- Дутчак, О. І. (2020). Сакральні-туристичні ресурси як складова розвитку паломництва та релігійного туризму. *Карпатський край*, 1, 174-181.
- Кляп, М. П., & Шандор, Ф. Ф. (2017). *Сучасні різновиди туризму*. Знання.

- Лебедева, І. М. (2021). Особливості використання культурної спадщини первісної доби в туризмі. У *Ad orbem per linguas. До світу через мови* (с. 584–585). Видавничий центр КНЛУ.
- Офіційний сайт з інформацією про музеї: <https://www.unesco.org/en>
- Лебедева, І. М. (2023). Соціальні аспекти становлення туризму. У *Ad orbem per linguas. До світу через мови* (с. 517–518). Видавничий центр КНЛУ.
- Парфіненко, А. Ю., & Босенко, К. А. (2018). Культурний туризм як чинник капіталізації культурної спадщини території. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*, 7, 149-154.
- Парфіненко, А. Ю. (Ред.). (2019). *Туристичний імідж регіону*. ХНУ імені В. Н. Каразіна.
- Романенко, К. М. (2018). Пам'ятки історії та культури як важливий елемент розвитку регіонального туризму. *Гілея: науковий вісник*, 135, 97-101.
- Фрей, Л. В. (2022). Історико-культурні рекреаційно-туристичні ресурси України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економіка та держава*, 1, 23-28.
- Хаустова, В. Є., & Горбатова, Є. Ф. (2021). Пріоритетні напрями розвитку туристичної галузі України в умовах глобалізації. *Бізнес Інформ*, 10, 32-37.
- Цимбалуок, С. Я. (2017). Розвиток музеїв як складова культурного туризму. *Географія та туризм*, 39, 92-102.
- Юхновська, Ю. О. (2020). Методологічні основи дослідження потенціалу туристичних ресурсів України. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*, 1, 55-62.

ДОДАТКИ

Ескоріал

Національний музей і дослідний центр Альтаміри

Храм Sagrada Familia

Собор Святого Якова

Музей Прадо

Музей Соломона Гуггенхайма (Більбао)